

МАСОВІ (ГРУПОВІ) ТА ПОХІДНІ ПОЗОВИ В ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ:

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Науково-практичний посібник

ІЕ

МАСОВІ (ГРУПОВІ) ТА ПОХІДНІ ПОЗОВИ В ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: постановка проблеми

Науково-практичний посібник

*За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора,
академіка Академії наук вищої школи України
М. М. Ясинка*

**ІЄ ПРАВОВА
ЄДНІСТЬ**
РЕДАКЦІЯ
ЮРИДИЧНИХ
ВИДАНЬ

Київ • Алерта • 2019

УДК 347.92(477)(07)
М32

Рецензенти:

Р. О. Стефанчук – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України;

Притика Ю. Д. – доктор юридичних наук, професор кафедри правосуддя Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка;

Г. П. Тимченко – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корещького НАН України.

М32 Масові (групові) та похідні позови в процесуальному праві України: постановка проблеми: Науково-практичний посібник / М. М. Ясинок, С. І. Запара, В. А. Кройтор, Т. М. Кравцова, Ю. Ю. Рябченко та ін.; За заг. ред. д. ю. н., професора, академіка Академії наук вищої школи України М. М. Ясинка. Київ: Алерта, 2019. 276 с.

ISBN 978-617-566-575-6

В даному науково-практичному посібнику розкриваються концептуальні засади, правова природа та принципи формування масових (групових) та похідних позовів, їх види та процесуально-правовий статус колективу як позивача в цивільному процесі, формування системи доказів та доказування спільного предмета у сфері масових (групових) та похідних позовів, особливості судового розгляду та ухвалення судових рішень в даній надскладній категорії цивільних справ.

Науково-практичний посібник розрахований на викладачів вищих навчальних юридичних закладів, суддів, прокурорів, адвокатів, юрисконсультів, аспірантів, студентів та усіх тих, кого цікавлять проблеми процесуально-правового регулювання інституту масових (групових) та похідних позовів у цивільному судочинстві.

УДК 347.92(477)(07)

ISBN 978-617-566-575-6

© Авторський колектив, 2019
© Видавництво «Алерта», 2019

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

Кройтор В. А., у співавторстві з Степаненко Т. В.	гл. 3.7, 3.8, (3.9 – у співавторстві з М. М. Ясинком)
Кравцова Т. М.	гл. 2.5
Мельник Я. Я.	гл. (2.3 – у співавторстві з Д. М. Ясинком)
Рябченко Ю. Ю.	гл. 3.1, 3.2, 3.3, 4.2
Запара С. І.	гл. 2.4
Станкевич К. В.	гл. 3.4
Трач О. М.	гл. 4.1, 4.4
Ясинок Д. М.	гл. 2.2, (2.3 – у співавторстві з Я. Я. Мельником), 3.6, 4.3
Ясинок М. М.	гл. 1.1, 1.2, 2.1, 3.5 (3.9 – у співавторстві з В. А. Кройтором та Т. В. Степаненко)

Кройтор В. А., к. ю. н., професор, Харківський національний університет внутрішніх справ; **Степаненко Т. В.**, к. ю. н., Харківський національний університет внутрішніх справ; **Кравцова Т. М.**, д. ю. н., професор Сумський національний аграрний університет; **Мельник Я. Я.**, д. ю. н., доцент, провідний юрист Центру проблем імплементації європейського соціального права, викладач Інституту післядипломної освіти Київського національного університету імені Тараса Шевченка; **Рябченко Ю. Ю.**, д. ю. н., доцент, Університет Державної фіскальної служби України; **Запара С. І.**, д. ю. н., професор, Сумський національний аграрний університет; **Станкевич К. В.**, юрисконсульт, аспірант Сумського національного аграрного університету; **Трач О. М.**, к. ю. н., доцент, Хмельницький університет управління та права; **Ясинок Д. М.**, аспірант Сумського національного аграрного університету; **Ясинок М. М.**, д. ю. н., професор, академік Академії наук вищої школи України, Сумський національний аграрний університет

ЗМІСТ

Авторський колектив.....	3
--------------------------	---

Розділ I.

Концептуальна доктрина масових (групових) та похідних позовів в цивільному процесуальному праві України

1.1. Стан досліджуваної проблеми щодо масових (групових) та похідних позовів в Україні: постановка проблеми ...	6
1.2. Правова природа та принципи формування масових (групових) та похідних позовів	20

Розділ II.

Види масових (групових) та похідних позовів, їх ознаки, класифікація та особливості

2.1. Поняття та характерні ознаки масових (групових) та похідних позовів.....	34
2.2. Масові (групові) позови, їх види та особливості їх адаптації в цивільне та адміністративне процесуальне законодавство	48
2.3. Метод «opt in» та механізм погодження при вирішенні питань про згоду на участь у масовому (груповому) провадженні у цивільному процесі	56
2.4. Особливості функціонування основних зарубіжних моделей здійснення захисту трудових прав та інтересів в контексті формування нової моделі вирішення трудових спорів в Україні	67
2.5. Юрисдикція справ за масовими (груповими) та похідними позовами	83

Розділ III.

Теоретико-прикладні аспекти щодо захисту прав, свобод та інтересів громадян в масових (групових) та похідних позовах в суді першої інстанції

3.1. Позивач та група у масовому (груповому) позові у суді першої інстанції: питання співвідношення та правового статусу	90
--	----

ЗМІСТ

3.2. Масовий (груповий) позов як системоутворюючий фактор судового провадження	109
3.3. Теоретичні проблеми суб'єкта судового захисту його суб'єктивних прав та інтересів шляхом розгляду та вирішення масового (групового) позову	124
3.4. Угода про розподіл судових витрат між членами масового (групового) позову	136
3.5. Інститут представництва в масових (групових) позовах, його природа, зміст та особливості	149
3.6. Особливості доказування в масових (групових) та похідних позовах	158
3.7. Особливості підстав щодо звернення до суду у справах масового (групового) та похідного позовів	165
3.8. Процесуальні особливості розгляду цивільних справ в масових (групових) та похідних позовах.....	174
3.9. Особливості судових рішень в масових (групових) і похідних позовах	186

Розділ IV.

Цивільно-процесуальний механізм щодо інстанційної підсудності в масових (групових) та похідних позовах

4.1. Перегляд судових рішень, ухвалених щодо масових (групових) та похідних позовів, в порядку апеляційного провадження	199
4.2. Виконання судового рішення за масовим позовом: генеза та сучасність	216
4.3. Судова практика та прецедентна практика як способи забезпечення верховенства права в правосудді України.....	236
4.4. Перегляд судових рішень, ухвалених щодо масових (групових) та похідних позовів, в порядку касаційного провадження	242

Список використаних джерел	251
----------------------------------	-----

3.2. Масовий (груповий) позов як системоутворюючий фактор судового провадження

У теорії системного аналізу вказується на багатоманітність факторів, що утворюють певну систему: зовнішні та внутрішні. Зовнішніми визначаються фактори середовища, котрі сприяють виникненню і розвитку системи. Внутрішніми визначаються фактори, які породжуються окремими елементами, групами елементів, або усією множиною і котрі поєднуються в систему¹. Системоутворюючий фактор розглядається у літературі як домінуючий компонент, який є фактором, що визначає об'єднання інших компонентів у систему². Стосовно соціальних систем висловлюється думка, що основним фактором впливу на їх формування є мета їх утворення³.

Наведені твердження знаходять реалізацію також у сфері правових явищ. Так, не можна заперечувати взаємну пов'язаність практично усіх правових явищ між собою, що зумовлює надзвичайну багатоманітність факторів, що впливають на розвиток кожного правового явища. Наприклад, О.Ф. Скакун виділяє гарантії законності, до яких відносить не тільки суто юридичні, такі як: юридичні умови, правові способи та організаційно-правові засоби, але й загальносоціальні: політичні, економічні, ідеологічні, соціальні⁴.

О.Г. Лук'янова вказує на такі чинники розвитку процесуального регулювання у Російській Федерації, як вплив процесів глобалізації та як її наслідок демократизація і гуманізація юридичного процесу, необхідність в узгодженні і гармонізації його нормативної регламентації. У процесуальному

¹ Електронний посібник з дисципліни: основи системного аналізу // Офіційний сайт «Бібліотека електронних навчальних посібників Луцького НТУ». URL: <http://elib.lutsk-ntu.com.ua/book/fbd/mbg/2012/12-33/page8.html> (дата звернення 15.06.2018).

² Романчиков В. І. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. С. 159.

³ Електронний посібник з дисципліни: основи системного аналізу // Офіційний сайт «Бібліотека електронних навчальних посібників Луцького НТУ». URL: <http://elib.lutsk-ntu.com.ua/book/fbd/mbg/2012/12-33/page8.html> (дата звернення 15.06.2018).

⁴ Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підруч. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. С. 496.

регулюванні простежуються також тенденції зміни сфери правового регулювання, його диференціації і інтеграції, переважаючими серед яких є процеси диференціації і спеціалізації юридичного процесу¹. Стосовно вітчизняного цивільного процесуального права та правового регулювання можливо вказати те ж саме, що виявляється у значній кількості нових процесуальних інститутів, що з'явилися у зв'язку із проведенням реформуванням судочинства та судоустрою, диференціації положень щодо учасників судового процесу тощо.

Про актуальність тематики масового позову, а також процесуальних гарантій прав осіб-учасників судового провадження свідчать спроби гармонізувати надбання національних правових доктрин у цій сфері. Так, Н.Ю. Сакара наводить значну кількість стандартів, які прийняті міжнародними установами та стосуються побудови належної процесуальної форми розгляду таких справ. Такими наводяться: Директива Ради 84/450/ЄЕС від 10 вересня 1984 р. про наближення законів, підзаконних актів та адміністративних положень держав-членів щодо реклами, яка вводить в оману, Директива Європейського Парламенту та Ради 2004/48/ЄС від 29 квітня 2004 р. щодо захисту прав інтелектуальної власності, Директива Європейського Парламенту та Ради 2005/29/ЄС від 11 травня 2005 р. про недобросовісні комерційні практики у відносинах «бізнес-споживач» на внутрішньому ринку та внесення змін до Директиви Ради 84/450/ЄЕС, Директиви 97/7/ЄС, 98/27/ЄС і 2002/65/ЄС Європейського Парламенту та Ради та Постанова (ЄС) № 2006/2004 Європейського Парламенту та Ради, Директива про недобросовісні комерційні практики, Зелений папір від 19 грудня 2005 р. та Білий папір від 2 квітня 2008 р. щодо позовів про відшкодування шкоди, спричиненої порушенням антимонопольних правил ЄС, Директива Європейського Парламенту та Ради 2009/22/ЄС від 23 квітня 2009 р. щодо судових заборон для захисту інтересів споживачів, Резолюція Європейського Парламенту від 2 лютого 2012 р. «У напрямку щодо

¹ Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права. Москва: Издательство НОРМА, 2003. С. 155.

послідовного європейського підходу колективного захисту прав» (2011/2089(INI)) тощо¹.

У розробленій Європейською Комісією Рекомендації відносно загальних принципів щодо судових заборон та компенсаторних механізмів колективного захисту прав у Державах-членах у разі порушення прав, гарантованих відповідно до права Союзу (2013)3539/3, були визначені базові принципи, які мають дотримуватися на національному рівні Державами-членами під час запровадження систем колективного захисту (collective redress systems)².

Під видом провадження в цивільному судочинстві розуміють особливий порядок (процедуру) розгляду окремих категорій юридичних справ; врегульований нормами цивільного процесуального права порядок провадження у цивільних справах, який визначається системою взаємопов'язаних цивільних процесуальних прав та обов'язків і цивільних процесуальних дій, якими вони реалізуються суб'єктами – судом і учасниками процесу; визначений характером і специфікою матеріального права або охоронюваного законом інтересу, які підлягають захисту; процесуальний порядок порушення, розгляду, вирішення певної групи цивільних справ³.

Комплексним дослідженням, в якому надається безпосереднє визначення провадження у справі за масовим позовом, є дисертаційне дослідження К.О. Фесика «Захист колективних прав та інтересів у порядку цивільного судочинства» (2017 р.). Дослідник визначає колективне провадження як вид позовного провадження, призначеного для вирішення конфлікту, що охоплює значну кількість осіб, об'єднаних для участі в

¹ Цивільне судочинство України: основні засади та інститути: монографія / В.В. Комаров та ін.; за ред В.В. Комарова. Харків: Право, 2016. С. 462-463; Commission Recommendation on Common Principles for Injunctive and Compensatory Collective Redress Mechanisms in the Member States Concerning Violation of Rights Granted under Union Law. URL: http://ec.europa.eu/justice/civil/files/c_2013_3539_en.pdf (date of treatment 15.06.2018).

² Цивільне судочинство України: основні засади та інститути: монографія / В.В. Комаров та ін.; за ред В.В. Комарова. Харків: Право, 2016. С. 462-463; Commission Recommendation on Common Principles for Injunctive and Compensatory Collective Redress Mechanisms in the Member States Concerning Violation of Rights Granted under Union Law. URL: http://ec.europa.eu/justice/civil/files/c_2013_3539_en.pdf (date of treatment 15.06.2018).

³ Теоретичні проблеми цивільного процесуального права: підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін.; за заг. ред. М. М. Ясинка. Київ: Алерта, 2016. С. 55.

цивільному судочинстві в якості позивача в специфічний суб'єкт процесуального права – колектив, котре передбачає розгляд і вирішення справи за адаптованими процесуальними правилами, обумовленими специфікою конфлікту та колективу як його суб'єкту¹.

У юридичній літературі визначається значне коло процесуальних особливостей судового провадження щодо розгляду масових позовів. Так, Т.В. Степаненко, визначаючи процесуальні особливості розгляду справ за позовами про захист прав невизначеного кола осіб, вказує на доцільність виділення таких особливостей, як: наявність спеціальної вказівки закону, що передбачає право відповідного органу чи особи звернутися до суду із зазначеним позовом; необхідність існування спеціальних правил виключної територіальної підсудності для даної категорії справ; позовні заяви про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб при їх поданні до суду судовим збором не сплачуються; повідомлення невизначеного кола осіб про відкриття провадження у справі, час та місце попереднього судового засідання, судового розгляду, а також про ухвалене рішення по справі шляхом публікації оголошення в офіційному друкованому виданні; неможливість за волевиявленням особи, яка пред'явила позов на захист невизначеного кола осіб, відмовитися в судовому засіданні від заявленої вимоги; сторони правового конфлікту не можуть укласти мирову угоду, передати спір на розгляд третейського суду; можливість виокремлення загального предмета доказування в досліджуваній категорії справ; особливості щодо преюдиціальної сили рішення суду².

А.В. Губська та О.В. Київець, досліджуючи особливості розгляду судом справ за груповим позовом, вказують на такі особливості, як: вирішення судом питання щодо визнання позову груповим; особливості інформування учасників провадження; доцільність участі у таких справах прокурора у випадках, передбачених законом; специфічні властивості

¹ Фесик К. О. Захист колективних прав і інтересів у порядку цивільного судочинства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ: б. в., 2017. С. 48.

² Степаненко Т. В. Судочинство у справах за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: б. в., 2008. С. 14, 15.

судового рішення за такими позовами: преюдиціальність, обов'язковість, виконуваність¹.

К.О. Фесик за результатами дисертаційного дослідження судового захисту колективних інтересів (що об'єднує своїм об'єктом як груповий позов, так і позов на захист прав невизначеного кола осіб), визначає такі особливості, як: особливо складний характер стадії судового розгляду колективного позову, у зв'язку із чим пропонується запровадити предметно-функціональну спеціалізацію судових засідань в колективному провадженні з метою забезпечення ефективного дослідження окремих фактичних обставин справи та раціональної організації взаємодії суб'єктів провадження; відсутність спеціального уповноваження представників колективу позивачів з боку членів колективу; особливі вимоги до змісту позовної заяви, де додатково вказуються: колективні права та (або) інтереси, на захист яких спрямовано позов; обґрунтування підстав для розгляду позову в порядку колективного провадження; орієнтовну кількість членів колективу та обставини, що обумовлюють єдність їх інтересів; особливі правила підсудності тощо².

Особливості провадження щодо розгляду справ за масовими позовами визначають також такі дослідники, як Ю.В. Білоусов, Ю.Ю. Трач, Н.Ю. Сакара, В.А. Миколаєць, І.О. Голоденко³ та інші.

Вказані особливості напряду торкаються визначальних положень процесуального права: право на звернення до суду (наявність спеціальної вказівки у законі), доступність до суду (специфічні правила щодо

¹ Губська А. В., Ківець О. В. Групові позови в цивільному процесі: монографія. Київ: Національна академія прокуратури України, 2015. С. 160-161.

² Фесик К. О. Захист колективних прав і інтересів у порядку цивільного судочинства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ: б. в., 2017. С. 160.

³ Білоусов Ю. В. Груповий позов: зарубіжний досвід та перспективи його використання в Україні. Університетські наукові записки. 2012. № 1. С. 306-307; Трач Ю. Ю. Ознаки та поняття групи як суб'єкту групового позову. Судова практика. 2009. № 4. С. 16-22; Цивільне судочинство України: основні засади та інститути: монографія / В.В. Комаров та ін.; за ред В.В. Комарова. Харків: Право, 2016. С. 453-460; Голоденко І. О. Колективний позов як нова форма позовного захисту в цивільному судочинстві України. Україна на шляху до Європи: реформа цивільного процесуального законодавства: Зб. наук. праць. матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7 липня 2017 р.). Київ: ВД Дакор, 2017. С. 110; Миколаєць В. А. Груповий позов у цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 13-14.

підсудності, сплати судового збору), принцип гласності судового процесу (інформування учасників справи про наявність групового позову) тощо. Тому можливо вказати про значний вплив масового позову на формування судового провадження щодо його розгляду.

Позов є засобом передання спору про право на розгляд суду, засобом порушення діяльності щодо захисту прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, державних та суспільних інтересів¹. Вказане повністю актуальне стосовно масового позову. Таким чином, значення масового позову у відповідному провадженні обумовлено постановкою завдання судового розгляду у конкретному випадку, що визначене у ч. 1 ст. 2 ЦПК України: справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Дослідження масового позову як системоутворюючого фактору судового провадження підтверджує наведену у попередньому підрозділі тезу щодо неможливості його розгляду виключно з процесуальної точки зору. Адже, не врахування матеріальної сторони позову призводить до неможливості належного встановлення особливостей провадження щодо його розгляду. Зокрема, це підтверджується і наведеним вище оглядом результатів наукових досліджень, а також значенням позову як засобу внесення на розгляд суду спору про право.

Генеza диференціації цивільної процесуальної форми свідчить про неминучість врахування матеріально-правової сторони звернення до суду при визначенні процесуальних особливостей розгляду окремих категорій цивільних справ. Так, при визначенні переліку справ наказного провадження врахування матеріально-правової сторони конкретних вимог, із якими заявник звертається до суду, допомогло визначити коло конкретних вимог, що мають розглядатись у наказному провадженні. Аналогічно, відповідно до

¹ Позовне провадження: монографія / В. В. Комаров, Д. Д. Луспенник, П. І. Радченко та ін.; за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2011. С. 208-209.

п. 2 ч. 1 ст. 274 ЦПК України, критерієм віднесення справ до кола таких, що можуть бути розглянуті у спрощеному провадженні, визначено характер матеріальних правовідносин, з яких виник спір – трудові відносини. Не врахування характеру матеріальних правовідносин між сторонами у масових позовах призвело до поширення достатньо спірних підходів у визначенні сторін у цих позовах, що було висвітлено у попередньому підрозділі. Отже, можливо зробити висновок про нерозривний зв'язок процесуальної форми судового провадження із матеріальною стороною позову, що розглядається.

Виходячи з останніх наукових напрацювань, зокрема таких дослідників, як К.О. Фесик, А.В. Губська, О.В. Київець, Я.М. Романюк, Л.О. Майстренко та інших, можливо вказати, що масовий позов являє собою, по суті, особливу організацію звернення до суду значної кількості осіб та розгляду такого звернення. Можливо з упевненістю стверджувати, що у першу чергу саме вказане становить системоутворюючу особливість цього виду позову.

Визнаючи обґрунтованість, і загалом, значний рівень сучасного опрацювання питань процесуальних особливостей розгляду масового позову, слід відмітити недостатність єдності у теоретичному підґрунті для вирішення цих питань. Одним з наслідків цього є спірні підходи щодо визначення позивача у такому позові, про що вже була мова вище. Втім, мова йде не тільки про визначення сторін. Зокрема, у юридичній літературі немає усталеної позиції щодо: розподілу судових витрат у таких справах; участі конкретного учасника групи поряд із групою (невизначеним колом осіб) в одному судовому процесі; особи, яка має звертатись із такими позовами та у яких випадках та деяких інших важливих питань, вирішення яких напряму пов'язане із врахуванням комплексної сутності позову як системоутворюючого фактору судового провадження та належним визначенням у ньому позивача.

Комплексне вирішення вказаних та інших питань передбачає необхідність врахування цілісного характеру позову як правового явища, зокрема – його елементів, які наразі виділяються у юридичній літературі.

Традиційним можливо вважати підхід, відповідно до якого серед елементів позову визначають: 1) предмет, 2) підставу, 3) зміст. Предметом позову є визначена позивачем вимога до суду, в якій висловлені правові заходи, що мають бути ним вжиті і привести до припинення правопорушення, відновлення права та відшкодування завданої шкоди з боку відповідача. Змістом позову є конкретні вимоги позивача до відповідача, які перший просить задовольнити у судовому рішенні. На відміну від предмета позову зміст містить тільки матеріальну складову позову. Підстави позову – це обставини, з яких випливає право вимоги позивача та обґрунтування розміру його вимог щодо відповідача¹. Слід вказати, що окремі представники зарубіжної доктрини, наприклад Г.Л. Осокіна, виділяють сторони як елемент позову, мотивуючи це значенням сторін для визначення тотожності позовів². Попри те, що цей підхід загалом не сприйнято вітчизняною доктриною, він може бути взятий за основу для подальшого дослідження з огляду на значення належного визначення сторони у масовому позові, що проілюстровано вище.

Масовий позов як системоутворюючий фактор позовного провадження, впливає на усі його ключові складові як складного системного утворення. Вказаний вплив найбільш повною мірою може бути висвітлено саме через його елементи.

Предмет та підстава позову характеризують ту його частину, де розкриваються вимоги позивача – як до суду, так і до відповідача. У юридичній літературі вказується на класичне призначення групового позову - вирішення питання про відшкодування шкоди чи компенсації матеріальних збитків, і саме це вважається основою захисту прав та законних інтересів

¹ Теоретичні проблеми цивільного процесуального права: підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріак, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін.; за заг. ред. М. М. Ясинка. Київ: Алерта, 2016. С. 229.

² Осокіна Г. Л. Гражданский процесс. Общая часть: учебник. — М. : Норма: ИНФРА-М, 2013. С. 474.

позивачів³. Натомість, у результаті вирішення позову на захист прав невизначеного кола осіб накладається заборона на вчинення відповідачем певних дій, установлюється обов'язок відповідача здійснити певні дії². Характеризуючи вказані позови, слід вказати про єдність предмету позовів, що об'єднуються масовим позовом як необхідну умову існування масового позову³. Предмет позову безпосередньо впливає на межі судового розгляду. У зв'язку із цим слід згадати пропозицію К.О. Фесика щодо запровадження предметно-функціональної спеціалізації судових засідань в колективному провадженні.

Теоретичною основою для характеристики особливостей підстави масового позову є позиція К.О. Фесика щодо підстави у колективному позові. Такою підставою він вважає сукупність фактів, якими колектив як позивач обґрунтовує свої вимоги. Проблематика визначення підстави у конкретному колективному позові полягає у визначенні міри однорідності підстав вимог окремих членів колективу позивачів, яка дозволить об'єднати ці вимоги в колективне провадження⁴. Крім того, можливо вказати про підвищену роль обґрунтованості судового рішення у таких справах. Вказане зумовлює особливі вимоги до з'ясування обставин справи.

Так, наприклад, при встановленні факту реалізації товару неналежної якості протягом визначеного часу (від певної дати до іншої певної дати) споживачеві необхідно лише довести суду факт придбання відповідного товару протягом цього періоду⁵. Водночас, встановити, що саме весь товар, вироблений або реалізований суб'єктом господарювання протягом визначеного періоду, є товаром неналежної якості – в певних випадках, доволі непроста задача. Адже це може бути пов'язане із допитом значної кількості свідків, які є учасниками відповідного виробництва, проведення

¹ Романюк Я. М., Майстренко Л. О. Масовий позов: загальна характеристика, зарубіжний досвід і перспективи впровадження в Україні. *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 3 (175). С. 40.

² Там само. с. 39.

³ Там само. с. 39.

⁴ Фесик К. О. Захист колективних прав і інтересів у порядку цивільного судочинства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ: б. в., 2017. С. 90.

⁵ Науково-практичний коментар до ст. 96 Цивільного процесуального кодексу України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Електронний ресурс. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».

складних експертиз при дослідженні технології такого виробництва тощо. Чітке встановлення часових меж, протягом яких відбувались зазначені порушення вбачається особливо важливим, оскільки від цього напряму буде залежати, чи звільнитиметься споживач від доказування відповідних обставин. Одноособовий склад суду не завжди може гарантувати належний рівень обґрунтованості та, як наслідок, стабільності судового рішення у справах за позовами про захист прав невизначеного кола осіб. У зв'язку із цим актуальними є дослідження щодо запровадження колегіального складу суду для розгляду вказаних справ у судах першої інстанції у складі трьох професійних суддів. Перспективними в цьому зв'язку видаються дослідження щодо визначення способу формування колегії суду: або за ініціативою учасників розгляду справи (сторін та/або суду), або шляхом безпосереднього чіткого визначення в ЦПК України колегіального складу суду у складі трьох професійних суддів по окремих категоріям справ про захист прав невизначеного кола осіб¹. У зв'язку із цим слід підтримати підходи законодавця окремих іноземних держав щодо розгляду таких справ вищими судами як судами першої інстанції. Так, наприклад, у Німеччині модельні справи розглядаються судом апеляційної інстанції як судом першої інстанції².

Останньою категорією є сторони масового позову. Роль цієї категорії у визначенні процесуальної форми провадження щодо розгляду масового позову зумовлюється значенням процесуальної форми як форми закріплення процесуальних гарантій прав учасника процесу³. Ключовим положенням для визначення особливостей процесуальної форми провадження за масовим позовом можливо вважати відсутність необхідності забезпечення особистої участі усіх сторін та їх представників у судовому провадженні. Роль цього положення у забезпеченні швидкого та ефективного вирішення справ

¹ Рябченко Ю. Ю. Проблемні питання визначення складу суду у справах за позовами про захист прав невизначеного кола осіб. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. Випуск 17. Том 2. С. 13.

² Цивільне судочинство України: основні засади та інститути: монографія / В.В. Комаров та ін.; за ред В.В. Комарова. Харків: Право, 2016. С. 460-461.

³ Сахнова Т.В. Курс гражданского процесса. Москва: Статут, 2014. С. 64.

пояснюється статистикою причин перенесення судових засідань. Так, за інформацією на офіційному веб-порталі Судової влади України, у 2012 році саме неявка належним чином повідомленої сторони (її представника) у судові засідання становила причину перенесення судового засідання та затягування розгляду справи у 70 % випадків¹. Попри значний розвиток електронних засобів здійснення правосуддя з того часу та перспективи його подальшого розвитку, можливо з упевненістю стверджувати що вказана причина значною мірою зберігатиме свою актуальність і у подальшому, а впровадження у практичну діяльність масового позову дозволить мінімізувати цей фактор при захисті судом інтересів значної кількості осіб.

Врахування такої категорії масового позову як сторони дозволяє вказати на наявний в юридичній літературі досить слушний підхід щодо класифікації масових позовів за критерієм правового статусу особи, яка звертається до суду. Я.М. Романюк та Л.О. Майстренко цитують позицію Ю.В. Білоусова щодо виділення у зарубіжній доктрині приватного, організаційного та публічного масових позовів. Подати приватний груповий позов може будь-яка особа за умови, що така особа має власну вимогу і є членом групи. Організаційний груповий позов (organisational class action) на захист численної групи осіб подають певні організації, не маючи при цьому власних вимог. Якщо закон закріплює право уповноваженого державного органу подавати позов і діяти як позивач, виступаючи у справі від імені певної групи осіб, то йдеться про публічний груповий позов (public class action)². Така класифікація звертає увагу на таку процесуальну особливість, як повноважність особи, яка звертається до суду на захист інтересів інших осіб. Крім того, суттєве значення для організації розгляду справи має наявність або відсутність власної вимоги особи, яка звертається до суду.

¹ Затягування процесу. Чи можливе його подолання? // Офіційний веб-портал Судової влади України. URL: <https://iz.od.court.gov.ua/sud1510/info/zmi/15843/> (дата звернення 15.06.2018).

² Романюк Я. М., Майстренко Л. О. Масовий позов: загальна характеристика, зарубіжний досвід і перспективи впровадження в Україні. *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 3 (175). С. 41-42; Білоусов Ю. В. Груповий позов: зарубіжний досвід та перспективи його використання в Україні. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1. С. 299.

Досліджені особливості елементів позову у масовому позові надають підстави для висновків по окремих питаннях, що вирішуються у доктринальних дослідженнях. Так, А.В. Губська та О.В. Київець вказують на неможливість конкретного члена групи брати особисту участь у розгляді групового позову, мотивуючи це вже наявним зверненням на захист інтересів групи, а також тим, що розгляд такого звернення може невинуватно ускладнити подальший розгляд справи судом¹. Натомість С.С. Бичкова, Я.М. Романюк, Л.О. Майстренко допускають особисту участь конкретної особи-позивача навіть при розгляді позову на захист прав невизначеного кола осіб². При вирішенні вказаного протиріччя необхідно виходити загальновідомої тези про можливість суду розглядати кілька вимог із спільними предметом та підставою у одному провадженні. Вказане охоплюється традиційним інститутом процесуальної співучасті у цивільному процесі.

З наведених вище положень випливає загалом усталений у вітчизняній літературі висновок щодо необхідності виділяти у масовому позові власний предмет, зміст та підставу. Вказане обумовлюється спільним характером інтересу, який захищається у результаті розгляду такого позову. Тому у кожному конкретному масовому позові можливо визначити межі розгляду справи судом.

Виходячи з наведеного, можливо вказати про відсутність підстав не допускати особисту участь особи як позивача у розгляді масового позову. Водночас, її вимоги у такому випадку не повинні виходити за межі цього позову, зумовлювати необхідність дослідження додаткових доказів, що не є необхідними для вирішення основної вимоги, а також зумовлювати необхідність вчинення інших процесуальних дій і, таким чином, ускладнювати розгляд масового позову.

¹ Губська А. В., Київець О. В. Групові позови в цивільному процесі: монографія. Київ: Національна академія прокуратури України, 2015. С. 68.

² Бичкова С. С. Особливості судового захисту прав, свобод та інтересів невизначеного кола осіб. *Судова апеляція*. 2013. № 2 (31). URL: <http://kia.court.gov.ua/sud2690/1j/4q/48705/> (дата звернення 15.06.2018); Романюк Я. М., Майстренко Л. О. Масовий позов: загальна характеристика, зарубіжний досвід і перспективи впровадження в Україні. *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 3 (175). С. 43.

Положення щодо можливості виділення у масовому позові єдиних предмету, підстави, змісту привертає до себе увагу щодо виділення у юридичній науці особливостей судового рішення у таких справах. Так, Т.В. Степаненко та О.Г. Бортнік вказують на особливості щодо: преюдиціальності; виконуваності. Особливості преюдиціальності полягають у: встановленні факту неправомірної діяльності відповідача стосовно осіб, які не брали безпосередньої участі у справі; відсутності преюдиціальності судового рішення у випадку відмови у задоволенні позову на захист прав невизначеного кола осіб. Особливість виконуваності судового рішення зумовлюється способами захисту, що застосовуються. Відповідач у залежності від категорії справи повинен припинити дії, які визнані судом такими, що порушують права та інтереси невизначеного кола осіб, або здійснити дії для усунення небезпеки порушення прав та інтересів невизначеного кола осіб¹.

Аналіз юридичної літератури дозволяє стверджувати, що груповий позов, позов на захист прав невизначеного кола осіб – не єдині моделі захисту прав та інтересів широкого кола осіб, що застосовуються у сучасній світовій практиці. Так, О.В. Дем'янова визначає модельні справи як альтернативу груповому позову, як інститут, притаманний загалом країнам загального права. Водночас, зазначається про існування відповідної організації розгляду справ у Німеччині. О.В. Дем'янова цитує наукові позиції Д.Я. Малешина та Ш.Б. Кулахметова щодо недоліків інституту групового позову: можливість зловживань із боку адвокатів, що зацікавлені в надзвичайному гонорарі, складність, а інколи й неможливість виконання судового рішення, надмірний вплив на відповідача до винесення рішення (фактичне припинення професійної діяльності, зниження вартості акцій); складність та тривалість процедури судового розгляду, труднощі в інформуванні усіх потенційних членів групи²; правова система фактично не

¹ Бортник О. Г., Степаненко Т. В. Особливості рішення суду у справах про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб. *Право і безпека*. 2015. № 2 (57). С. 157-159.

² Дем'янова О. В. Модельне провадження як альтернатива груповому позову у вирішенні проблеми судового захисту значної групи осіб у порядку цивільного судочинства. *Актуальні проблеми вітчизняної*

пристосована до виконання рішень за такими категоріями справ, а теоретичне обґрунтування захисту прав за допомогою групового позову суперечить базовим ідеям диспозитивності та змагальності¹.

Модельне провадження характеризується наявністю моделі розгляду і вирішення - однієї типової справи, рішення в якій буде мати ключове значення для усіх інших справ, є зразком. Рішення в ній має основне значення для всього модельного провадження. Інші справи, які вирішуються на підставі провідної справи, сприймають за основу рішення в провідній справі та вирішуються на її основі. Модельне провадження функціонує на симбіозі провідної справи та справ-клонів: для отримання позитивного рішення в провідній справі треба докласти найбільше зусиль і саме воно відіграє основну роль у визначенні матеріальних відносин як її сторін, так і сторін майбутніх справ-клонів. Водночас саме наявність множини справ-клонів викликає необхідність кваліфікації рішення в провідній справі як модельного та їх розгляду в руслі модельного провадження. Провідна справа та справи-клони - дві різнофункціональні, нерівнозначні, але взаємно зумовлені і взаємно узгоджені необхідні структурні частини модельного провадження, що доповнюють одна одну². На сьогоднішній день можливо визначити подібний підхід законодавця при визначенні інституту зразкових та типових справ у адміністративному судочинстві (§ 3 гл. 11 р. 2 Кодексу адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (далі - КАС України))³. Не вдаючись до детального дослідження щодо визначення оптимальної моделі захисту інтересів значного кола осіб у порядку цивільного судочинства, можливо вказати, що наведене підтверджує

юриспруденції № 6. Том 2. 2016. С. 33; Малешин Д. Я. Российская модель группового иска. *Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации*. 2010. №4. С. 85.

¹ Дем'янова О. В. Модельне провадження як альтернатива груповому позову у вирішенні проблеми судового захисту значної групи осіб у порядку цивільного судочинства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції* № 6. Том 2. 2016. С. 33; Кулахметов Ш. Б. Особенности рассмотрения арбитражными судами дел о защите прав и законных интересов группы лиц : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. СГЮА-Саратов, 2011. С. 12.

² Дем'янова О. В. Модельне провадження як альтернатива груповому позову у вирішенні проблеми судового захисту значної групи осіб у порядку цивільного судочинства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції* № 6. Том 2. 2016. С. 34.

³ Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. *Офіційний вісник України*. 2005. № 32 (26.08.2005). Ст. 1918.

системоутворююче значення позову щодо формування процесуальної форми відповідного судового провадження.

Множинність осіб на стороні позивача, істотні соціальні наслідки розгляду та вирішення масового позову створюють особливі вимоги щодо процесуальної форми його розгляду. Зокрема, слід вказати на у край негативні наслідки, пов'язані із скасуванням судового рішення за масовим позовом внаслідок його необґрунтованості (наприклад, з підстав, передбачених п.п. 1-3 ч. 1 ст. 376 ЦПК України), оскільки це може призвести до масового перегляду вже вирішених позовів окремих осіб за нововиявленими обставинами з підстав, передбачених п. 3 ч. 2 ст. 423 ЦПК України. На додаток слід вказати про виняткове значення вказаних рішень для відповідача – адже він не зможе оспорити встановлення відповідних обставин при участі у справах за позовами конкретних споживачів¹.

Аналіз чинної літератури підтверджує необхідність додаткових гарантій щодо якості розгляду таких справ порівняно із класичними справами у суді першої інстанції. Так, Н.Ю. Сакара, характеризуючи інститут модельного розгляду справ у Німеччині, вказує на розгляд таких справ апеляційним судом як судом першої інстанції². Подібний підхід зайнято також вітчизняним законодавцем – стосовно організації розгляду зразкових справ: розгляд таких справ здійснюється Верховним Судом як судом першої інстанції (ч. 1 ст. 290 КАС України). Слід повністю підтримати підхід щодо визначення суб'єктом розгляду таких справ суд вищої інстанції – з метою забезпечення їх більш кваліфікованого розгляду.

Отже, впровадження у практичну діяльність масового позову вимагає наявності окремо врегульованої, ефективної процедури його застосування. При цьому чітка доктринальна позиція щодо елементів такого позову є

¹ Рябченко Ю. Ю. Проблемні питання визначення складу суду у справах за позовами про захист прав невизначеного кола осіб. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. Випуск 17. Том 2. С. 13.

² Цивільне судочинство України: основні засади та інститути: монографія / В.В. Комаров та ін.; за ред В.В. Комарова. Харків: Право, 2016. С. 461; Moher L., Lynda Morgan. Germany: Multi-Party Litigation In Germany: The KapMuG In Action // Mondaq Connecting knowledge & people. URL: <http://www.mondaq.com/x/160298/Class+Actions/MultiParty+Litigation+In+Germany+The+KapMuG+In+Action/> (date of treatment 15.06.2018).

запорукою визначення такої процесуальної форми. На сьогоднішній день потребують уточнення практично усі досліджені елементи позову: предмет, підстава та зміст – стосовно масового позову. Нагально необхідним є сталість позицій щодо визначення сторін у такому позові, зокрема - позивача.

Масовий позов, як системоутворюючий фактор судового провадження, справляє безпосередній вплив на формування особливостей реалізації у такому провадженні його основоположних засад. Такими засадами є: принципи цивільного процесуального права, доступність правосуддя, процесуальні гарантії реалізації сторонами своїх процесуальних прав та реалізації права на судовий захист у цілому тощо.

За наслідками виконаного дослідження можливо охарактеризувати значення масового (групового) позову як системоутворюючого фактору судового провадження.

Таке значення обумовлюється:

- роллю масового (групового) позову як засобу передання однотипних спорів на розгляд суду;
- особливостями елементів масового (групового) позову;
- наслідками розгляду масового (групового) позову стосовно як захисту суб'єктивних прав, так і - формування сталої судової практики загалом.

Масовий (груповий) позов, як системоутворюючий фактор судового провадження, має розглядатись як спосіб особливої організації: звернення до суду значної кількості осіб; розгляду такого звернення. Отже, ключового значення набуває його процесуальна сторона. З іншого боку, слід констатувати нерозривний зв'язок процесуальної форми судового провадження із матеріальною стороною позову, що розглядається.

Ігнорування матеріальної сторони масового (групового) позову не дозволяє повною мірою врахувати особливості його елементів: предмета, підстави, змісту, а також такої категорії, як сторони – як системоутворюючих категорій судового провадження щодо розгляду масового (групового) позову.

Специфіка предмета, змісту масового (групового) позову визначає особливості організації судових засідань щодо розгляду заявлених вимог, зокрема – необхідності запровадження предметно-функціональної спеціалізації судових засідань. Підстава позову зумовлює висунення підвищених вимог до процесу встановлення обставин справи. Наслідком є особливі вимоги щодо професійного рівня суду, який розглядатиме справу. Це може бути або суд вищої інстанції, або колегіальний склад суду. Сторони масового (групового) позову безпосередньо зумовлюють специфіку процесуальної форми його розгляду. Адже процесуальна форма є формою закріплення процесуальних гарантій прав учасників процесу. Крім того, слід вказати на особливі процесуальні факти, пов'язані із учасниками розгляду справи за масовим (груповим) позовом: відсутність необхідності забезпечення особистої участі усіх сторін та їх представників у судовому провадженні; повноважність особи, яка звертається до суду на захист інтересів інших осіб; наявність або відсутність власної вимоги особи, яка звертається до суду тощо. Принципове значення має єдність предмета, підстави, змісту позовів, які об'єднуються масовим (груповим) позовом. Така єдність має розглядатись як підстава для констатації наявності масового (групового) позову.

Юридичні наслідки судового рішення за масовим (груповим) позовом можуть поширюватись на значне коло осіб. Вказане стало причиною визначення в юридичній літературі особливостей судового рішення стосовно окремих категорій масового позову, зокрема – стосовно позову на захист прав невизначеного кола осіб. Такі особливості стосуються преюдиціальності та виконуваності судового рішення.